

ТАКТИЧНІ РІШЕННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ: ВИНИКНЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Процес розслідування злочинів нерозривно пов'язаний із поняттям «тактика», яке реалізується шляхом прийняття відповідних рішень особою, що здійснює розслідування. Знаходження тактичних шляхів вирішення окремих питань при встановленні злочинця та доказів учинення ним злочину визначає значущість рішень слідчого в його діяльності. Розрізненість фактів і обставин, які підлягають установленню в розслідуванні, їх індивідуальність надає використанню тактичних засобів криміналістики особливого значення.

У цьому плані розвиток криміналістичної тактики, як об'єктивної складової процесу розслідування злочинів, настійно вимагав теоретичного обґрунтування нової категорії, яка є важливою ланкою в тактичній лінії слідчого. За своїм функціональним призначенням ця категорія регулює, управляє, організовує та сприяє процесу пізнання події злочину слідчим. Перебуваючи десь між обставинами певного виду злочину, що підлягають з'ясуванню, слідчими версіями, тактичними прийомами, тактичними рекомендаціями, слідчими (розшуковими) діями та іншими складовими процесу розслідування, зазначена категорія направляє їх реалізацію відповідно до мети розслідування й судочинства в цілому. Висновок про її існування став наслідком здійснення наукових досліджень у криміналістиці. Ця категорія існувала стільки часу, скільки існувало розслідування злочинів. Вона завжди використовувалася особами, які здійснювали розкриття й розслідування злочинів, проте розвиток криміналістичної тактики до певного часу не дозволяв сформулювати її в теоретичному плані. Перебуваючи в площині прийняття рішень слідчим, зазначена категорія є одним із його видів і пов'язана з тактикою розслідування. Чому ж рішення слідчого тривалий час не мали свого формулювання і, відповідно, не досліджувалися? На наш погляд, справа в тім, що діяльність слідчого вчені завжди пов'язували: з організацією розслідування; із висуненням слідчих версій; із проведенням слідчих (розшукових) дій; із застосуванням тактичних прийомів та ін. І при цьому акцент був зроблений на діях з організації розслідування; на методах висунення слідчих версій; на сутності тактичних прийомів і ситуаціях їх застосування та ін. У більшості випадків досліджувалася тільки одна сторона у зв'язці «слідчий – тактичні засоби в розслідуванні», саме друга. У той самий час слідчий і його рішення щодо реалізації засобів криміналістичної тактики в розслідуванні до певного часу не досліджувалися.

Виникнення необхідності розробок рішень слідчого, що мають тактичну основу і які не пов'язані з процесуальними рішеннями, регламентованими Кримінальним процесуальним кодексом, можна пов'язувати з різними факторами. До таких факторів можна віднести певну динаміку розвитку науково-технічного прогресу, зростання інтелектуального рівня злочинців, настійні вимоги часу й суспільства в підвищенні ефективності розслідування та ін. Цей перелік факторів не може бути вичерпним. У той самий час не можна ігнорувати такий фактор, як розвиток криміналістики й один з її розділів – криміналістичну тактику. Рішення слідчого, які сприяють раціональному використанню тактики в розслідуванні, отримали найменування «тактичні». Указівка в назві категорії, що ці рішення є «тактичними», зумовила їх спрямування на визначення оптимального шляху вирішення тактичних завдань. Поява в теорії криміналістики категорії «тактичне рішення» сприяла новому розумінню ролі слідчого і його мисленню у використанні тактичних засобів у розслідуванні. Тактичне рішення було сприйняте, як поняття та основа вибору того чи іншого напрямку в розслідуванні, тієї чи іншої дії або прийому.

Тактичне рішення як категорія криміналістики стало результатом аналізу всіх інших категорій криміналістичної тактики в результаті інтелектуального пошуку. Вона виникла як теоретична концепція на підставі аналізу розвитку окремих сторін тактики розслідування і, зокрема, тактики проведення не тільки слідчих (розшукових) дій, а й тактики їх використання в певній системі вирішення завдань розслідування злочинів. Слід зазначити, що необхідність формалізації вказаної категорії виникла не відразу. Спочатку ми спостерігаємо розроблення тактичних прийомів, починаючи з їх аналізу при проведенні окремих слідчих дій¹. І в цьому відношенні першою слідчою (розшуковою) дією став допит і його тактика, яка надала найбільш широкий комплекс тактичних прийомів, який міг бути аналогом

¹ Зазначеній проблемі на той час присвячено низку робіт (див.: Васильев А. Н. Следственная тактика. М.: Юрид. лит., 1976. 200 с.; Гусаков А. Н. Понятие тактического приема при расследовании преступлений. Проблемы уголовного процесса и криминалистики: сб. учен. тр. Свердлов. юрид. ин-та. 1973. Вып. 21. С. 162–168; Криминалистика: учебник. Изд. 2-е испр. и доп. М.: Юрид. лит., 1973. 536 с.; Комарков В. С. Тактика допроса: учеб. пособие. Харьков: Изд-во ХЮИ, 1975. 66 с.; Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1983. 102 с.; Хайдуков Н. П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1984. 124 с.; Комиссаров В. И. Актуальные проблемы следственной тактики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1989. 29 с.).

для розроблення тактичних прийомів інших слідчих (розшукових) дій. При цьому слід зауважити, що характер навіть однієї слідчої дії давав можливість для аналогії у формуванні тактики проведення інших слідчих дій. Поступово сформувалася система тактичних прийомів¹, що широко використовується при проведенні слідчих (розшукових) дій, і яка сприяла розвитку криміналістичної тактики в цілому та окремих її категорій, однією з яких є тактичне рішення. Розвиток криміналістичної тактики в напрямі вдосконалення тактичних засобів став інтелектуальною передумовою для виникнення нової категорії. Істотну роль у цьому процесі зіграли досягнення логіки, психології та інших наук, які використовуються в пізнавальній діяльності слідчого в процесі розслідування злочинів.

Наступним кроком у появі й розвитку категорії «тактичне рішення» стала категорія криміналістики «тактична операція»². Необхідність вирішення поставленого завдання шляхом реалізації цілого комплексу криміналістичних і процесуальних засобів, що є сутністю тактичної операції, вимагало використання тактичного рішення, як певного регулятора щодо реалізації зазначеного комплексу для досягнення мети розслідування.

Нерозривний зв'язок категорії «тактичне рішення» з такими категоріями криміналістичної тактики, як тактичний прийом, тактична рекомендація, тактична комбінація (система тактичних прийомів), тактична операція, простежується у можливості практичної реалізації зазначених категорій тільки через категорію «тактичне рішення». Це є вагомим аргументом щодо значення цієї категорії в криміналістиці.

Уперше термін «тактичне рішення» на науковому рівні був запропонований С. І. Цветковим у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у 1977 р. при дослідженні перспектив використання даних науки управління в криміналістиці³. Подальше дослідження поняття «тактичне рішення» було здійснено в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Ю. І. Новіком, присвяченій розробленню наукових основ прийняття тактичних рішень і захищеній у 1979 р.⁴ У 1992 р. С. І. Цветков захистив докторську дисертацію, яка була присвячена дослідженню прийняття тактичних рішень як криміналістичної теорії⁵.

У той самий час усебічне дослідження поняття «тактичне рішення» в науковій літературі ми пов'язуємо з ім'ям відомого вченого-криміналіста Р. С. Белкіна (1922–2001 рр.). У виданих монографіях і підручниках, присвячених криміналістиці, Р. С. Белкін розкриває окремі проблеми, пов'язані з поняттям тактичного рішення і його структурою, а також деякі спеціальні питання прийняття тактичних рішень⁶. На його думку, необхідність дослідження поняття «тактичне рішення» було зумовлено наявними розробками проблем психології слідчої діяльності та використанням у криміналістиці даних теорії управління⁷. Звернення в криміналістиці до питань, що належать до поняття тактичних рішень, становить новий науковий інтерес для встановлення значення розумової діяльності слідчого в розслідуванні злочинів.

Знання можливостей використання тактичних рішень щодо отримання позитивного результату при їх прийнятті дозволяє ефективно використовувати їх при вирішенні тактичних завдань розслідування. Можна уявити невеликий відрізок процесу розслідування окремого злочину, наприклад, проведення допиту підозрюваної особи в контексті прийняття тактичних рішень. Значення цієї слідчої дії, в умовах неочевидності вчиненого злочину, зростає в рази, оскільки дає можливість отримати доказову інформацію про обставини злочину безпосередньо від підозрюваного. Важливість отримуваної інформації припускає побудову тактичної лінії допиту, що дозволяє ефективно його провести⁸. У такому разі так-

¹ Системи тактичних прийомів, які отримали найбільш повне наукове обґрунтування в роботах В. Ю. Шепітька, по своїй суті, ґрунтуються на категорії «тактичне рішення», що дозволяє оптимально їх використовувати (див.: Шепітько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике: монография. Харьков: РИП Оригинал, 1995. 200 с.; Його ж. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1995. 30 с.).

² Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: Изд-во БГУ, 1979. 128 с.; Шиканов В. И. Основы теории тактических операций. Иркутск: Изд-во ИГУ, 1976. 189 с.; Його ж. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск: Изд-во ИГУ, 1983. 200 с.; Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

³ Цветков С. И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1977. С. 8–9.

⁴ Новик Ю. В. Научные основы принятия тактических решений при производстве следственных действий: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Минск, 1979. 22 с.

⁵ Цветков С. И. Криминалистическая теория принятия тактических решений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1992. 41 с. URL: <https://mydisser.com/ru/catalog/view/6/349/9027.html>.

⁶ Белкин Р. С. Криминалістика: проблеми, тенденції, перспективи. От теории – к практике. М.: Юрид. лит., 1988. С. 104–136; Його ж. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юристъ, 1997. С. 156–201.

⁷ Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3. С. 156.

⁸ Соколова Я. А. Проведення допиту підозрюваного під час розслідування злочинів, пов'язаних з невилатою заробітної плати. *Форум права*: електрон. наук. фак. вид. ХНУВС. 2013. №2. С. 526–527.

тичні рішення, які приймаються слідчим, охоплюють і стадію підготовки, і процес допиту. У ситуації, коли отримана інформація може бути визначальною в системі доказів винності особи у вчиненні злочину, знання тактичних рішень і їх можливостей при використанні є основою для побудови оптимальної тактики допиту та досягнення поставленої мети.

Певна послідовність тактичних рішень, які приймаються слідчим у наведеному прикладі, охоплює всі найважливіші етапи щодо загальної організації цієї слідчої (розшукової) дії й тактики її проведення. Твердження про важливість кожного із таких рішень має певне обґрунтування, в основі якого знаходиться необхідність визначення певної лінії поведінки слідчого, зумовленої ситуацією, у якій приймаються рішення. У той самий час застосування конкретного організаційно-тактичного засобу зазвичай досягається за умови обов'язкового врахування ступеня складності завдань, що підлягають розв'язанню¹. Усі рішення, що приймаються, з одного боку, не повинні суперечити принципам і моральним засадам судочинства, а з другого – вони повинні мати певну узгодженість із тактичними й психологічними рекомендаціями, спрямованими на швидке розкриття злочину². Прийняття оптимальних рішень слідчим спрямоване на встановлення всіх обставин учиненого злочину та злочинця, що сприяє ефективності процесу розслідування. Як відомо, цей процес завершується лише тоді, коли будуть установлені й пізнані факти, що належать до предмета доказування, і коли будуть вирішені всі його завдання³. При цьому розумова діяльність слідчого має творчий і дослідницький характер, що сприяє вибору форм і засобів вирішення виникаючих завдань⁴. Також необхідно відмітити, що розслідування являє собою складний процес пізнання кримінально-релевантної події минулого (а інколи й злочинної діяльності, що продовжується), який передбачає вирішення відповідних стратегічних і тактичних завдань розслідування та певної організації й управління такою діяльністю⁵.

Необхідність подальшого дослідження використання тактичних рішень у розслідуванні злочинів можна пояснити тим, що зміни в суспільстві та економіці держави певним чином вплинули на способи вчинення злочинів, способи їх приховування, а також призвели до змін самого злочинця, які характеризуються яскраво вираженими особистісними властивостями⁶. У такій ситуації труднощі у використанні тактичних рішень, на наш погляд, можна звести до такого: 1) у швидко змінюваних умовах зменшується час на прийняття ефективного тактичного рішення в слідчій ситуації, що склалася в певний проміжок часу; 2) в умовах появи нових знань у різних галузях науки з'явилася значна кількість альтернативних варіантів обрання рішень щодо застосування слідчим науково-технічних засобів і спеціальних знань; 3) зросла складність рішень, які приймаються; 4) збільшилися взаємозалежність різних рішень, що впливає на процес їх практичної реалізації. Зазначене дає можливість дійти висновку щодо необхідності подальшого розроблення основних положень тактичних рішень.

Поява категорії «тактичне рішення» дозволила обґрунтувати системність підходів у використанні категорій криміналістики, які відповідають за процес розслідування злочинів. Поєднання зазначених категорій у єдиний комплекс засобів, що використовуються у розслідуванні злочинів, дозволяє ефективно впливати на отримання доказової інформації в певній слідчій ситуації. У зв'язку з цим можна висловити припущення про те, що на сьогоднішній день розвитку криміналістичної тактики категорія «тактичне рішення» є пріоритетним напрямом дослідження в криміналістиці. Це твердження може бути доказом і новизни, і цінності цієї категорії, яка, незважаючи на свою складність у використанні, сприяє виконанню складних тактичних завдань розслідування.

Рассмотрены факторы, обусловившие возникновение в криминалистике категории «тактическое решение». Отмечено, что появление этой категории стало следствием ряда разработок по криминалистической тактике. Акцентировано внимание на ученых-криминалистах, которые находились у истоков исследования тактических решений. Аргументирована необходимость дальнейшей разработки тактических решений в криминалистике.

The factors stipulated the emergence of the category «tactical solution» in the science of Criminalistics. It is noted that the appearance of this category was the result of a number of developments in the forensic tactics. Attention is focused on the forensic scientists who were at the sources of the study of tactical solutions. The need for further development of tactical solutions in forensic science is reasoned.

¹ Журавель В. А. Критерії визначення ефективності організаційно-тактичних засобів здійснення досудового слідства. *Вибрані твори*. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2016. С. 212.

² Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: Инфра – М, 2010. С. 42.

³ Азаров Ю. І., Климчук М. П. Проблемні питання закриття кримінального провадження під час досудового розслідування. *Юридична наука: наук. юрид. журн. / Нац. акад. упр.* 2015. №4. С. 119.

⁴ Коновалова В. Е. Познавательная функция судебной психологии. *Соц. законность*. 1969. №3. С. 24.

⁵ Тіщенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. №44. С. 19.

⁶ Лужецька О. Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Наук. вісн. Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право): зб. наук. пр.* 2013. №4 (63). С. 199.

Міністерство юстиції України
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 100-річчю від дня народження доктора юридичних
наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України
М. В. Салтевського

(Харків, 7–8 листопада 2017 року)

Харків
«Право»
2017

УДК 343.98
ББК 67.52
А43

*Рекомендовано до друку рішенням ученої ради Харківського науково-дослідного інституту
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
(протокол № 10 від 25 жовтня 2017 р.)*

Конференція зареєстрована Українським інститутом науково-технічної експертизи
та інформації (посвідчення № 04 від 13 січня 2017 р.)

Редакційна колегія:

О. М. Ключев, директор Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (голова редколегії);

В. Ю. Шепітько, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України (співголова редколегії);

Е. Б. Сімакова-Єфреман, заступник директора з наукової роботи Харківського НДІСЕ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (відповідальний секретар редколегії);

О. О. Свідерський, заступник директора з експертної роботи Харківського НДІСЕ;

О. П. Угровецький, головний науковий співробітник Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, доцент;

І. А. Петрова, завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ, доктор юридичних наук, професор;

В. О. Ольховський, завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства імені засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор;

Л. М. Дереча, учений секретар Харківського НДІСЕ, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник;

В. В. Хоша, завідувач сектору Харківського НДІСЕ, кандидат юридичних наук;

О. Ф. Дьяченко, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

Відповідальний за випуск *О. Ф. Дьяченко*

Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 7–8 листоп. 2017 р.). – Харків : Право, 2017. – 240 с.

ISBN 978-966-937-278-9

Збірник містить матеріали, у яких віддзеркалено вагомий внесок М. В. Салтевського в розвиток криміналістики та судової експертизи. Особливу увагу приділено деяким дискусійним питанням теорії та практики судової експертизи, криміналістики й кримінального процесу.

Для науковців, працівників правоохоронних органів, суддів, судових експертів, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 343.98
ББК 67.52

ISBN 978-966-937-278-9

© ХНДІСЕ, 2017
© Видавництво «Право», 2017